

Langelske landsbyer

Indledning

Hesselbjerg

I sommeren 2022 satte *Bevaringsforeningen for Langeland og Strynø* fokus på Langelske landsbyer med 5 stykker til den lokale ugeavis ØBOEN. Formålet var dels at vise, at der er mange bevaringsværdier i øens landsbyer, dels at sætte spotlight på andet end Rudkøbing og Tranekær.

Første gang, de langelske landsbyer blev gennemgået, var under den store *landsbyregistrering*, som blev gennemført af det daværende Fyns Amt i årene 1980-82 og udgivet i kommunevisse rapporter 1983. I denne registrering var der især lagt vægt på den historiske udvikling, ejerforhold, udskiftning og strukturer – ikke på den nyere udvikling eller de evt. bevaringsværdige bygninger. De landsbyer, som fik templet ”stor interesse”, var derfor de landsbyer, der bedst havde bevaret den historiske struktur (veje, gårdene placering, skel og hegn) fra tiden o. 1800 og før. Det gjaldt derfor især mindre landsbyer som Ny Skrøbelev, Kædeby, Hesselbjerg og Fodslette.

I 2002 udkom *Langeland – atlas over byer, bygninger og miljøer* – resultatet af en af de mange gennemgange af kommunens bevaringsværdier, gennemført af Kulturministeriet i samarbejde med lokale kræfter. I denne omgang blev alle bygninger på Langeland og Strynø registreret efter SAVE-metoden, samtidig med, at der blev fremhævet en række helheder, ”kulturmiljøer”. Blandt landsbyerne blev her fremhævet tre landsbyer med tæt tilknytning til herregårde: Kragholm (Fårevejle), Hennemmed (Skovsgaard) og Fodslette (Hjortholm). Desuden blev Strynø by, Ristinge med Ristinge havn (Ramshøj) og byrækken Nordenbro-Magleby-Søndenbro i tilknytning til Magleby Nor fremhævet som kulturmiljøer.

I denne kortere gennemgang af de langelske landsbyer har vi naturligvis skelet til de to store registreringer fra 1983 og 2002, men samtidig lagt vægt på det nutidige indtryk af det fysiske miljø: Føles byen som et landsbymiljø eller bare som spredt bebyggelse? Er der mange bevaringsværdige gårde og huse? Er der en karakteristisk beplantning – træer og haver? Og er landsbyen som lokalt centrum stadig levende?

Gadekæret var landsbyernes gamle centrum. Det blev brugt både til vanding af dyr, vask af klæder og vogne og til brandslukning. I mange landsbyer er gadekærene restaureret ved frivillig indsats. I andre er de næsten ikke til at finde. Gadekæret i Lille Snøde.

Langelands landsbyer – et væld af kulturmiljøer

Definitionen på en landsby er, at den oprindeligt var et fællesskab af bondegårde, og dertil et antal husmænd. Derfor har vi ikke medtaget Tranekær, som var en slotsby, eller Bagenkop og Lohals, som var havne- og fiskerbyer. Vi har heller ikke taget Strynø By med – for Strynø fortjener med sin særlige historie, karakter og byggeskik sin helt egen beskrivelse.

De fleste langelske landsbyer er grundlagt i vikingetid-middelalder. Det er alle dem med -strup (udflytning fra ældre landsby), -bølle (bolig), -else (hals, dvs. et smalt sted) og -tved (rydning; indgår også i navne som Humble, Snøde og Stoense). Kun få navne er ældre: Ristinge, Henninge, Herslev og Skrøbelev. Så alt yder på, at Langeland før overgangen vikingetid-middelalder var tyndt befolket.

De langelske landsbyer var som regel lange vejbyer med spredte gårde og huse – nogle af dem meget lange: Humble gik f.eks. fra kirken til nær ved Hesselbjerg. Magleby omfattede engang både Nordenbro, Magleby og Søndebro. Og Tryggelev bestod af flere bydele: Nørreballe, Kinderballe, Østerballe og kirkebyen.

Et stykke middelalder på Langeland: Tryggelev Kirke og kirkeladen fra 1400-tallet.

Endnu mere spredt blev bebyggelsen, da landsbyerne blev udskiftet (dvs. hver bonde fik sin egen jord) ved landboreformerne. Da hver bonde fik sin egen jord, var det praktisk at flytte en del gårde og huse ud på marken. På Langeland havde landsbyerne ofte jord både langt mod øst og langt mod vest. Derfor var det praktisk, at mange gårde flyttede ud. Kun enkelte landsbyer som Ny Skrøbelev, Hesselbjerg og Ristinge blev udskiftet, så gårdene kunne blive i landsbyen. Kort sagt: Mange af de langelandske landsbyer blev splittet ad. Derfor kan man ofte på Langeland passere et landsbyskilt, men spørge: Hvor er landsbyen? Hvor er f.eks. Henninge blevet af? Og hvor er gårdene i Tullebølle eller Bøstrup blevet af? Men her skal man prøve at finde gadekæret – for ofte ligger det der, hvor landsbyen en gang havde sit centrum. Der er store flotte gadekæer i f.eks. Stoense, Lille Snøde og Tullebølle – og mange andre steder ligger gadekæret skjult, som branddam eller i en privat have.

Landsbyerne i Østdanmark var som regel store og tætte, og de var tit blevet reguleret i middelalderen eller senere – de såkaldte "egaliseringer", hvor godsejerne prøvede at gøre deres fæstegårde lige store. På Langeland har herremændene været mere ligeglade, så der var sjældent kontrol med gårdenes størrelse. Derfor fik mange landsbyer en eller to store gårde – f. eks. Lejbøllegård i Lejbølle, Skrøbelevgård i Ny Skrøbelev (og nej, det har aldrig været et gods), Havgård i Sdr. Longelse, "Olesminde" i Vindeby osv. Til gengæld erstattede grevskabet Tranekær på Sydlangeland i flere tilfælde bondegårde for at oprette en "mejerigård": Tryggelevgård (tidligere Knepholm), Nordenbrogård og Søgård. Nogle af de store gårde er

grundlagt ved nedlæggelse af landsbyer, f.eks. Korsebølle. Og endelig har nogle af de engang berømte langelandske proprietærgårde en fortid som små herregårde ("væbnergårde"), f.eks. Biskopstorp ved Simmerbølle, Gundersgård ved Lejbølle og Longelse Møllegård.

Langeland var en rig og frugtbar ø, der kunne brødføde både bønder og husmænd. Rækker af små husmandshuse opstod f.eks. i Snøde, Nørre Longelse og Humble. Den største forandring skete dog i slutningen af 1800-tallet, i "andelstiden", hvor landsbyerne fik andelsmejeri og forsamlingshus, og hvor mange landsbyer blev "centralsteder" med en række småbutikker, håndværkere og aftægtsvillaer. Det skete især langs nord-syd-landevejen, der blev anlagt i 1800-tallet. Med Langelandsbanen blev landsbyerne mod øst og syd til "stationsbyer". Det var dog ikke stationen, der bestemte, hvor landsbyens centrum lå – de smukke stationer ligger ofte lidt "nede bag ved". Humbles centrum opstod f.eks. ved krydset mellem Hovedgaden og Ristingevej – og Lindelses lille centrum ved kirken. De fleste af Langelandsbanens meget smukke stationer er heldigvis bevaret. Og fine gamle andelsmejerier kan stadig ses i Lejbølle og Sdr. Longelse – mens de i Humble og Søndebro desværre er ret forfaldne.

Efter 1880-90 udviklede flere landsbyer sig til centre for andelssamfundet med andelsmejeri, forsamlingshus, håndværk og handel. I Lejbølle og Sdr. Longelse er de tidligere andelsmejerier pænt bevaret, brugt af nye virksomheder. Sønder Longelse.

Fra Snøde til Lejbølle.

Mange oplever landsbyerne på Nordlangeland som kedelige landevejsbyer med små rødstenshuse i vekslende stand. Men tager man sig tid til at kigge øst eller vest for vejen, opdager man fine og spændende landsbymiljøer.

Brugsen i Snøde med det store smukke træ er mødested for en stor del af Nordlangeland.

I **Store Snøde** skal man følge skiltet mod "Brugsen". Her er der et centrum i en levende landsby med en aktiv Brugs bag et flot stort træ. Her mødes alle på egnen, og derfor er der f.eks. en fin lille pavillon til lokale opslag. Store Snøde er et rigtigt landsbymiljø med tæt bebyggelse af gamle gårde og huse. Og ude ved landevejen ligger både en landsbyslagter, flere smukke gamle villaer og den flotte tidligere præstegård fra 1883. At Snøde er en levende landsby skyldes også Nordskolen. Det er livsvigtigt for byen, at børnehaven og skolen bliver bevaret. Og lige så vigtigt, at Brugsen ikke bliver udkonkurreret af tankeløs ophobning af supermarkeder i Rudkøbing! Store Snøde kunne fortjene en lokalplan eller snarere "udviklingsplan", der kunne sikre både landsbyhelheden og Brugsen, skolen m.m. for fremtiden.

På begge sider af Snøde er der gemte idyller. Går man videre fra Brugsen ned ad Hesselbjergvej mod øst, havner man i en dal med en sivomkranset sø – formentlig Store Snødes gamle gadekær. På den modsatte side af landevejen finder man dog det flotteste gadekær i Lille Snøde, der ligger godt i læ af den imponerende Snøde Bakke. Gadekæret er restaureret af lokale kræfter sammen med DN og har fået et fint oplysende skilt.

I **Lejbølle** ser man ved landevejen to markante bygninger: Dels det smukke andelsmejeri, der blev bygget i 1916 som erstatning for det gamle på Mejerivej. Arkitekten hed Frits Christoffersen, og mejeriet var så flot og moderne, at det blev publiceret i arkitekternes fagblad *Architekten* 1918. En anden spændende bygning fra samme tid er den to-etagers tilbygning til den tidligere købmandsgård, som med sin buede karnap og lille kvist tydeligvis er inspireret af de gamle huse i Tønder. Det gamle Lejbølle skal man finde ned ad

Lejbøllegårdsvej. Mange af gårdene har her som andre steder mistet deres udlænger. Mest intakt er "Lejbøllegård" med *Bogby Langeland* (opført 1891). Her kan man i Bogbyens åbningstid bl.a. studere de flotte lofter, prydet af den lokale dekorationsmaler Daniel Weesch.

Tilbygningen til den tidligere købmandsgård i Lejbølle er et stykke spændende arkitektur, inspireret af Sønderjylland.

Stoense har et meget flot gadekær, i smuk og tæt sammenhæng med kirken. Men ellers er bebyggelsen, bortset fra et par bindingsværkshuse vest for vejen, ikke særlig interessant. I 2020 blev der nedrevet et meget smukt bindingsværkshus ved kirken. Selv om alle bevaringsværdige huse blev registreret i 2002, er det svært at hindre nedrivninger i landdistrikterne, hvis der ikke er en lokalplan.

Øst og vest for landevejen er der også mange **små landsbyer**. F.eks. Tressebølle, Skattebølle, Svalebølle og Ennerbølle. Mange af dem er opstået ved udflytning i middelalderen, og de har som regel aldrig haft mere end 5-8 gårde. I de små –bøller er der bevaret mange bevaringsværdige gårde og huse, f.eks. de fine gårdstuehuse i den nordlige ende af Ennebølle. Strandby er endnu nyere, opstået ved skovrydning i 1500. Og **Hou** er helt speciel, fordi den oprindelig var et skovdistrikt, "Hovdistriktet", der var delt mellem flere landsbyer, men senere blev udstykket i en række ejendomme. Her ligger bebyggelsen i en lang række, ligesom i en af de andre nyere rydningsbyer, Viemose på Sydsjælland.

Lindely i Ennebølle er en af de smukke gårde, man møder, når man bevæger sig bort fra landevejen.

Fra Skrøbelev til Hennetved

Hvor Nordlangeland er præget af de mange herregårde, er Midtlangeland fuld af proprietærgårde. Nogle af dem er gamle småherregårde, andre har vokset sig ud af landsbyen. I den modsatte ende af den sociale skala er flere af landsbyerne også præget af lange rækker af småhuse. Alle de små huse langs Longelsevej i Nørre Longelse eller bygaden i Fuglsbølle kan allerede ses på de første udskiftningskort fra o. 1800. Blandt landsbyerne rummer Midtlangeland to unikke perler, Ny Skrøbelev og Hennetved.

Ny Skrøbelev ser med sin romanske kirke og gamle gårde ud til at være meget ældre end landevejsbyen Gammel Skrøbelev. Men Gammel Skrøbelev har også været landsby, og de to navne tyder på, at Skrøbelev i jernalderen lå i Gammel Skrøbelev, men at en del af landsbyen engang i 11-1200-tallet flyttede hen til kirken, der blev anbragt længere mod syd i sognet. Ny Skrøbelev har en egen intim stemning. Gårdene ligger, hvor de altid har ligget, og der er fuldt af store træer. Ved vejen ser man også det gamle gadekær inde i Skrøbelevgårds have. Skrøbelevgård har en toetagers hovedbygning fra 1800-tallet. Men "gods" har

den aldrig været; det er en almindelig proprietærgård, og "riddersalen" er en ombygget kostald. Men smukt er der, og flot restaureret.

Hennetved er nok Langelands bedst bevarede landsby. Langelands Museum lavede i 2018 en kulturmiljøbeskrivelse af Hennetved og Skovsgård som helhed som oplæg til en bevarende lokalplan. Det er vigtigt, at den bliver ført ud i livet! Hennetved har nemlig bevaret meget af sin gamle struktur og de gamle stengærder langs vejene. Men nogle af gærderne er sprøjtet alt for meget! På stengærder kan der vokse interessante gamle kulturplanter, der skal have en chance. Der er flere fine gamle bindingsværkshuse i Hennetved, de fleste er fin stand, f.eks. den gamle skole. Den store gård "Mariendal" er særlig flot, men stuehuset bygget i bindingsværk og munkesten er ikke helt så gammelt, som det ser ud til. Det er opført efter en brand i 1940.

Et af Hennetveds fint bevarede bindingsværkshuse.

Illebølle og Vindeby er også små idyller; her er der flere fine gamle gårde, f.eks. den firelængede bindingsværksgård "Olesminde". I Torpe ligger gårdene derimod på rad og række, og da landsbyen i modsætning til de fleste andre landsbyer kun har få træer, kan man se de mange aktive landbrug.

I **Sønder Longelse** skal man kigge godt efter for at se, at landsbyen oprindeligt lå ved et gadekær på Byvejen. For Sdr. Longelse udviklede sig efter ca. 1900 til et lille centrum, der i 1912 blev stationsby. I 1923

var der to købmandsforretninger, en brugsforening, en afholdskro, mejeri og posthus i Sdr. Longelse – i dag er der kun ”Stribefabrikken” (Geveko). Fabrikken har nedrevet en del af bykernen, men genbruger til gengæld det tidligere andelsmejeri og den tidligere station.

Rækken af beskedne småhuse i Nørre Longelse er gammel. Den ses allerede på udskiftningskortet fra 1802.

Fra Humble til Ristinge.

I den langelske nationalsang hedder det, at ”håli på Resti’ ta’r vi ette mæ”. Men det er vi nødt til, når vi snakker om langelske landsbyer. For derude ligger nogle af Langelands mest interessante landsbyer: Hesselbjerg og Ristinge.

Hesselbjerg er som de fleste andre langelske landsbyer en lang vejby. Det usædvanlige er, at de fleste af gårdene blev liggende i landsbyen, efter at den var blevet udskiftet (hver bonde sin egen jord) i 1790. Derfor lå gårdene i Hesselbjerg på rad og række op til vore dage - og mange af dem var stadig mere eller mindre firelængede, med gamle bindingsværkslænger. I de sidste 25 år er der desværre forsvundet mange af de gamle udlænger; kun stuehusene og en enkelt udlænge er tilbage. Man må erkende, at det er svært at bevare eller frede gamle udlænger. For hvad skal man bruge dem til? Der kan ikke stå campingvogne og

loppefund i dem alle sammen. Heldigvis er der stadig en del godt bindingsværk tilbage i Hesselbjerg, både i nogle af gårdstuehusene og i klumpen af mindre huse ved bakken vestligst i byen. Så hvis der skal laves flere bevarende lokalplaner for landsbyer, står Hesselbjerg på tur efter Hennemved!

Hesselbjerg er speciel med sin række af tæt liggende gamle gårde.

Ristinge på "halen" er en anden perle. Her er det landsbyens held, at den er blevet attraktiv som ferieby. Således ligger der midt på bygaden to herlige firelængede gårde med smukt kalkede længer, tæt sammen som i de gamle landsbyer. Den ene fungerer som lejrskole, den anden som mikrobryggeri. Sydligt i byen ligger også en interessant firelænget bindingsværksgård (Sandby 6). Stuehuset ser ud til at være rigtig gammelt: På stolperne kan man se, at der tidligere har været gennemstukne bjælkehoveder – og i et af underfagene er der dobbelte skråstivere, som det var skik i 1600-tallet. Måske er det en gammel skippergård, der derfor er blevet bygget bedre end de fleste bondegårde. Når man snakker om Ristinge, skal man nemlig ikke glemme havnen Ramshøj – en ægte lille øhavshavn med lidt fiskeri, småbåde og en mole til større anløb. Ristinge var allerede i senmiddelalderen en af Langelands vigtige havne, og i 1672 blev den sammen med Rudkøbing og Lohals udpeget som en af øens lovlige havne med egen tolder. Siden var der lokal kornhandel og varetransport med pakkebåde samt færgeforbindelse til Marstal.

Række af hvidkalkede gårde i Ristinge.

Kædeby og Humble er som nævnt typiske lange landsbyer. Kædeby bærer stadig præg at være landsby; vejen snor sig mellem gårde og huse helt ud mod østkysten. Mens Humble tidligt blev en centralby for Sydlangeland. Ved hjørnet af Hovedgaden og Ristingevej blev der i 1800-tallet bygget en smuk lægebolig, og over for blev der i 1915 bygget det smukke apotek. Allerede inden Humble fik station, var det blevet en rigtig "stationsby" med handel og håndværk. Og selv om der er lukket mange forretninger, har Humble stadig to dagligvareforretninger, en god bager, hotel, skole og efterskole.

Den gamle lægebolig og apoteket i Humble er to af byens smukkeste gamle bygninger.

Fra Fodslette til Magleby.

Det sydligste Langeland har mange smukke landskaber: Både natur som hatbakkerne i Vesteregn og klinerne ved Gulstav, og kulturlandskaber som stævningskovene ved Keldsnor og Magleby Nor, der blev inddæmmet 1852 – som mindstenen ved landevejen fortæller (rejst 1913). Hernede finder vi også nogle af Langelands interessante landsbyer, især Fodslette og Tryggelev.

I Fodslette møder vi den gamle landsbys centrum med kirken, gadekæret, sprøjtehuset og den gamle skole.

Fodslette er en perle, næsten uberørt af nyere udvikling. Landsbyen har bevaret sin oprindelige struktur som langstrakt vejby, men den mistede mange gårde, da hele ni gårde flyttede ud efter udskiftningen 1786. Omkring den smukke hvidkalkede kirke ligger dog et ægte landsbymiljø fra gamle dage: Kommer man fra vest mod kirken, ser man til højre det murede sprøjtehus og gadekæret og til venstre gavlene på den gamle skoles sidelænger. Og øst for kirken ligger en gård med et af øens ældste bindingsværks-stuehuse, med gennemstukne bjælkehoveder og gammel indretning. Kort sagt: Fodslette ligger i modsætning til de fleste langelske landsbyer fjernt fra alfarvej – men er absolut omvejen værd!

Den hyggelige vej gennem Nørreballe.

Tryggelev er nemmere at opdage. Som nævnt var det en stor landsby – bare svær at finde, for byen var opdelt i Nørreballe, Kinderballe, Østerballe og kirkebyen. Derfor ligger gårdene ude i "ballerne" (betyder: bydele), mens kirkebyen har præg af lille "stationsby". Helt unik er den store kirkelade fra middelalderen, bygget af kampesten. Den var tidligere en længe af den firelængede præstegård, hvoraf kun østlængen er bevaret. Men helheden kirke, kirkegårdsmur, kirkelade, præstegårdslænge og præstegårdshave er et unikt kulturmiljø. Og forbilledligt velholdt af menigheden. Af "ballerne" er særlig Nørreballe også idyllisk med to gamle gårde, romantisk gemt i en lund af store træer.

Skal man se Magleby præstegård sammen med kirken, skal det være om vinteren, når der ikke er blade på træerne.

Magleby var oprindeligt fællesnavnet for hele den lange landsby Nordenbro – Magleby Kirkeby – Søndebro. Bydelen var adskilt af den bro, der en gang var eneste landforbindelse mellem Bagenkop og resten af øen. Kirkebyen er smuk og stemningsfuld. Nord for kirken ligger den gamle præstegård med de fine bindingsværkslænger – og syd for kirken den smukke tidligere skole, der har været både kunsthøjskole og efterskole. Skolen er opført i 1919 i tidens bedste "Bedre Byggeskik"-stil. Både Søndebro og Nordenbro har lange snoede og hyggelige bygader, kantet af små og store huse. I Nordenbro ser man bl.a. et gammelt butiksnavn "Nordenbro Kontantforretning" og i nærheden på en gavl: "Dempo Maskinfabrik". Fra dengang, der var "liv på landet", som de sagde i Langelandsrevyen.

Hermed er vores landsbyrejse slut. Vi håber, I har nydt turen og fået øjnene op på nogle af øens mere skjulte herligheder. Kulturmiljøer, der er værd at bevare!